

ԴԵՌՆԱՆԵՐԻ ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՔԱՂԱՔԱՎՐԹԱԿԱՆ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱՐԱՆՈՒ- ԹԵԱՆՆ ՕԺԱՆԴԱԿՈՂ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՅՈՎ.Զ. ՏԵՐ-ՄԻՐԱՔԵԱՆՅԻ

(Շարունակութիւն 1)

2. Ծամբորդական նկարագրութիւններ:

Գիտական գրւածքների շարքում Դասենք նաև ճամբորդական նկարագրութիւնը, որ աւելի գրաւիչ կերպով՝ քան աշխարհագրական ձեռնարկը՝ մեզ ներկայացնում է երկիրն ու նրա վրայ պատահած երևոյթները: Ուղևորի շարժուն շրջութիւնը, նրա շփուի իրերի և երևոյթների փոփոխութիւնը, համեմատութիւնը, նորութիւնն և այլն պարզ կամ մանաւանդ վիպական ձևով աւելի գրաւում են: Աշխարհագրութեանն աւելի մօտ է, իհարկէ, առաջին տեսակը, իսկ երկրորդի ներկայացուցիչները մեծ մասով շահագիտական նպատակով ծայրացեղութեանց հասցրած՝ կուպէրի օրինակելի գրւածքների այլանշակութիւնն են ներկայացնում: Այդ Դասարարների հեղինակները ձգտում են շեշտահասների վառ երևակայութեանը որքան կարելի է աւելի զրգռիչ նիւթեր տալ: Ինչ վիճի հեղինակները Այդպիսի ընթերցողներն ապա անյազութեամբ ձեռք կ'առնեն վրանդաւոր վէպերն ու ոտով գլխով կը թաթախեն նրանց մէջ: Պատմածքների հեղինակը պէտք է բանաստեղծական նուրբ ճաշակ ունենայ և գեղանկար պատկերներով հրապուրելու կա-

1) Տես «Մուրճ» № 2—3:

րոշում թիւն: Բայց ով որ զուրկ է այդ ձիրքերից, նա հարկադրւած կը լինի հետաքրքրութիւն շարժելու համար անթույլատրելի միջոցներ շինելու:

Զուտ ճամբորդական նկարագրութիւններն այնպէս կենդանի պէտք է լինին, որ ընթերցողը, որքոն կարելի է, աւելի հնարաւորութիւն ունենայ երեւակայութեամբ այդ հեռաւոր երկիրները փոխադրելու. կամ պէտք է որ գոնէ նրան այնպէս թւար, թէ հեղինակն ինքը այդ ամենին ականատես է եղել: Երկրի բնական ու ազգագրական երևույթները պէտք է իրերի պատճառականութեանը վերագրել, այս կամ այն պարօրինակ կամ ծիծաղելի թւացող երևույթը նոյն աշխարհի պարմութեամբ բացատրել և ոչ ծաղր ու ծանակի առարկայ դարձնել: Որքան աւելի մանրամասն նկարագրելի որ և է երկրի բնութիւնը, այնքան աւելի փաւորութիւն կը գործէ նա, մանաւանդ երբ աչքի ընկնող պարբերը վեր առնուելով՝ համեմատում են հայրենականի հետ: Այն ժամանակ դասագրքերի հաստատարիչ (ստրէկտիս) դարձածներէից հետո կը մնար այդ նկարագրութիւնը, քաղաքի նշաններն էլ կենդանութիւն կը ստանային: Ահա այնպէս կարելի էր հարցասիրութիւն առաջացնել դէպի հայրենի ու հեռաւոր աշխարհները:

Աշխարհագրութեան վերաբերեալ գրականութիւնը Կամպէլից ու Զայլցմանից սկսեալ անսահման ծաւալ է ընդունել: Իբրեւ լաւագոյն հեղինակներ յայտնի են Կարլ Միլլեր, Բիռնացկի, Ֆալկնհորստ, Բրուզշ-փաշա, Գուստաւ Նախտիգալ, Ստէնլէյ:

Մեզանում ճամբորդական նկարագրութիւններ հրատարակել են Վիեննացի Մագենադարան կրթական և զբոսալի տեսչակաց խմբում 1849-60 թ.: Ք. Կոլումբոսը կամ Սմերիկայի գիւլը 1880 թ. երկրորդ տպագրութեամբ լոյս տեսաւ: «Հայկական մատենագիտութեան» մէջ նշանակւած են 14 օրինակ, մեծ մասով հայերից գրւած հայրենի երկրի մասին: Դեռ չեմ կարդացել Միրզա-Աւագեանի «Ստէնլէյ, նրա կեանքը, գիւյերը և վերջին ճանապարհորդութիւնը» (թարգմ. (?)), Բագում մեր բարբառով հրատարակւածը: Եթէ ձեռքս ընկնի, կը ցուցակագրեմ:

Վիպական ձևով բացի Ռոբինզոնադներէից մեր բարբառով լոյս են տեսել «Երկու բարեկամ» Օ. Շուպիայի և Մաքս Ռոզընհայնի «Նա-

ւի փոքրաւորը, թարգմ. Յ. Լալայեանցի, Վերջինիս նպատակն է անհնազանդ որդու շփախտ օրինակով խրատել հասակակիցներին ու նաև Յէյլոն կղզին ծանօթացնել, Փոքրիկ հերոս Զոնն ուր որ ուր է գնում, իր մեծ արիասրտութիւնը յերևան հանելու համար արտաքոյ կարգի արկածների է հանդիպում։ Նա մի քանի անգամ խեղդողներ է աղադում և ամեն քայլափոխում սարսափելի կենդանիների է հանդիպում։ Շոգեշարժի արագութեամբ ներկայացրած այս արկածալիւր կեանքը, կարծում ենք, առանձին քննադատ հետքեր չի կարող թողնել։ Թարգմանութիւնը ճոխ ու ընտիր է, բայց ի նիստի սուսած ընթերցողների համար՝ ծանր։ Շուկիայինը ոչ կատարեալ «բարոյավէպ» է և ոչ էլ բանաստեղծական ոգով դրած ծամբորդական նկարագրութիւն։

Մեր շեռահասների ինքնուրոյն դրականութեան մէջ իր տեսակում միակն է Ի. Յարութիւնեանցի առաջնորդութեամբ 1894 և 95 թ. ականներում ճնշարսիսեան շարոցի սաների ճանապարհորդութիւնը։ Ափսոս որ այս գեղեցիկ ու խորհրդաւոր գործն ընդհատուեց ու հետևողներ էլ չունեցաւ, թէև, օրինակ, Գէորգեան ձեմարանի սաները յաճախ ծամբորդութիւն են անում հայրենի պարմական վայրերում։ Եւ որքան քիչ ենք ճանաչում մենք մեր փոքրիկ հայրենի աշխարհն ու նրա ժողովրդի վարք ու բարքը, նիստ ու կացը, սովորութիւնները... Երբ այս մասին հարցասէր եւրոպացին ու ամերիկացին հարց ու փորձ է անում հայ ուսանողներին, օտարականի ներկայութեանը, մէկի ասածը միւսը մեղմով է հերքում, իրար Վիէշ են քաշում։ Իսկ երբ որ ով զիտէ ինչ եզրակացութեան եկած ևարդը հեռանում է, միայն այն ժամանակ պէտք է շուք տեսնէք տաք վիճաբանութիւնը։

Դ. ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԳՐԻՄՓՆԵՐ

1. Ուսանաւորների ու երգերի ժողովածունքը։ Մանկական բանաստեղծութիւններ գրողներ համաշխարհային գրականութեան մէջ շատ են եղել, բայց ընդրեալները՝ հազւագիւտ։ Ի հարկ է, նոյն ընթացքի մէջ պէտք է գտնուած լինէր նաև մերը, որ իր սահմանափակ վիճակով, բնականաբար, աւելի էլ աննշան արդիւնք առաջացրած պէտք է լինէր։ Մանկական անկոչ բանաստեղծները

արծոււմ են, թէ կոչոււմ անելով շեռահասների բարոյական զգացումներին, բնութեան ու արեւելիքի սքանչելիքները նկարագրելով, նրա խորհուրդները բացատրել նկարելով, մահւան ու կեանքի իմաստը իբր թէ պարզելով՝ կարող են մանկան սրտին մօտենալ, նրանում փեղ բռնել: Ո՛չ, այդ ընտրած շարժիչներից (մոտոր) շատերը հեռու են մանկական աշխարհից, ուստի և նրան ոչ սիրելի: Մանկանը շատ անգամ աւելի բառախաղն է զբաղեցնում՝ քան իմաստը, աւելի բանաստեղծութեան երաժշտական տարրը՝ քան բովանդակութիւնը: Նրան հմայում է կարծիքի ու սիրուն, թեթեւ ու գողտրիկ ոտանաւորը՝ համեմած չարածճի շարձումներով, որոնց հետ կապւած է լինում նրա սիրտը, ուստի և նա նրանց անգիր է անում, երգում, նրանցից անբաժան մնում: Թէ որքան երկրորդական բան է շեռահասի համար բովանդակութիւնը, այդ վկայում է Գէօթէյի փորձառու գրիչը, որ իր «Ճշմարտութիւնն ու Բանաստեղծութիւնն իմ կեանքից» երկի մէջ առաջարկում է նախ «Ուշիսականի» և «Իլիականի» արձակը փալ նրանց, որպէս զի չափական ձևերով չչափաշարակելով՝ նրանք բովանդակութեանը ուշք ու միտք չարձնեն, մի կարևոր առաջարկութիւն, որին կը դառնանք փոխադրութեանը վերաբերեալ գլխում:

Մանկական բանաստեղծութիւններին վերաբերեալ էական կէտերը Գէօցէի ¹⁾ ընդարձակ յօդւածից քաղելով ահա մէջ բերեմ, որպէս զի այս խնդրով հետաքրքրւողները փեսնեն, թէ մանկական անւանեալներից որքանը կարող է համապատասխանել այդ պահանջներին: «Ժողովրդական բանաստեղծութիւնն ու մանուկը» յօդւածի հեղինակի մանրագննին վերլուծութիւնից, որ պարզւած է բազմաթիւ կեղծ ու իսկական օրինակներով, առանձին ուշադրութեան արժանի եմ համարել հետեւեալ կէտերը:

ա. Մանկութեան իւրացումն անը երեակայութիւնն է:

բ. Ոչ թէ արեւստական, այլ ժողովրդի շեռահաս կեանքի բանաստեղծութիւնն է հարկաւոր:

գ. Մանուկն ու նախնական ժողովուրդը շրջապատող բոլոր առարկաներն ըմբռնում են իբրեւ շնչաւոր:

¹⁾ Աշխիւրների մանրամասնութիւնները կը լիւնեն մի ալ անգամ:

Դ. Մանուկն իսկական բանաստեղծութիւնը ըմբռնելու շեռ կարողութիւնն չունի. նա փակաւին կանգնած է լինում ըմբռնողութեան էթիկական աստիճանի վրայ, և նրա համար շեռ այն ժամանակը չէ հասել, երբ ուշալական իրականութեան և իշխական գեղեցկութեան ճանապարհները անջափ են երևում:

Ե. Մանկական երգերը ժողովուրդն է բանաստեղծել մանկան համար:

Զ. Մանուկները ոչ թէ ուսողական (շիշակոյիկական) բովանդակութեամբ հնարովի նիւթեր են պահանջում, այլ նիւթական (sinnliche) կենդանապատմներ:

Է. Ժողովրդական երգերը հնարում չեն, այլ յերևան են գալիս իբրև կեանքի արդիւնք ¹⁾: Այդ իսկապէս շիշակական բանաստեղծութիւններ են, այս պարճառով է որ նրանք կցկտուր են, և հէնց այդ էլ աւելի սիրելի է մանուկներին: Նրանք բանահիւսում են մանկան հետ ու նրա կեանքից:

Ը. Ժողովրդական բանաստեղծութիւնն էլ ճանաչում է անհափ բանաստեղծներ... բայց նրանց երգն իր ճաշակովն է կերպարանափոխում:

Թ. Խորելի են այն երգերը, որոնք կրօնական վերացական դաշափարներ, բնութեան ու գեղեցկութեան վերաբերեալ յորդառափ զգացումներ ու մանուկների անմեղութեան վերաբերեալ մտքեր են արտայայտում:

Ժ. Ժողովրդական բանաստեղծութիւնը փոխանակ բնութեան կեանքը նկարագրելու՝ նոյն իսկ կեանքն է փալիս:

Ժա. Ժողովրդական բանաստեղծութիւնը համամարդկային բովանդակութիւնը ազգային ձևի է վերածում, մինչդեռ արւեստական բանաստեղծութիւնը կանգնած է լինում կոսմոպոլիտական աշխարհայեցողութեան բարձրութեան վրայ:

Ինչպէս տեսանք, մանկական բանաստեղծութիւնը հէքիաթի պէս ժողովրդի նախնական կեանքի շրջանի հետ կապ ունի. այդ բանահիւսութիւնը հէքիաթի ու առակի հիմքը պէտք է համարել:

¹⁾ Գերմանացին erleben բառն է դորժածում, որ նոյնպէս կարելի է բացատրել՝ իբրև կեանքի շիշակածների հետեանք:

Առակը ձևով մէկին է նման, իսկ բովանդակութեամբ միւսին: Հէքիաթից յետոյ ընթերցանութեան շարմարագոյն նիւթերից մէկն է առակը, որ նրա պէս իբրեւ ազատ ընթերցանութեան նիւթ՝ շատ հակառակորդներ է ունեցել, որոնք այդ բանահիւսութիւնը նրան յատուկ հակիրճ ոճի ու բարոյախօսական միտումի պատճառով մանկանը անհասկանալի են համարել: Բայց այս փոքրիկ մարդն էլ իւրացուցման իր սեպհական կերպն ու ոյժն ուի. նա շատ լաւ ըմբռնում է կենդանիների փոխադարձ շարաքերութիւնները և նրանքիչ բան աջնքան հրճանք կը պատճառի, որքան այդ վերին աստիճանի ռէլիէֆ, աչքի ընկնող հակապարկերները, որոնք հէնց այս առանձնապարկութեան շնորհով էլ հոգեբանական առանձին արժէք ունին՝ իբրեւ աւելի պպաւորիչ պարկերներ:

Յայտնի է, որ առակախօսների հայրը Եզոպոսն է, և նրա արժանաւոր ու օրինակելի յաջորդներից աւելի յայտնիներն են Լաֆոնտէնն ու Վոլիովը, որի շառական թարգմանիչը հայ գրականութիւնն ունեցել է յանձին ճարտարաբետի Աջվազովսկու: Մեզանում, ինչպէս երևում է, օրինակ, «Ազգագրական հանդէսի» մի փոքրիկ ժողովածուից, ժողովրդական անգիր բանահիւսութեան մէջ հարուստ նիւթեր կան ոչ թէ իսկական առակների, այլ կենդանաւան մէջ պէպերի, որոնք կարօյն են խելացի բանահաւաքի և շնորհալի հումորիստ բանահիւսի ¹⁾: Այդ հում նիւթերի հաւաքումն ու գործընթացը ժամանակին թերեւս ցոյց տան, որ իսկական առակների նիւթեր էլ լինին նրանց մէջ: Առայժմ այդպիսի նշոյլներ չերևան գալիս են:

Գերմանիայում Հագէդորֆից սկսեալ մինչև Գելլէրպ, Կրումախէր, շատերը փորձել են առակախօսութիւնը, բայց իսկական առակախօս ու մանկական բանաստեղծը Վ. Հայնն է համարւում, որի առակները 4—7 տարեկան մանուկների համար են և Շպեկէրի պարկերներով լաւագոյն ժողովածուն են կազմում:

¹⁾ Այդ վէպիկներից մին իմ առաջարկութեամբ մեր երիտասարդ բանաստեղծներից մէկը չափականի վերածեց, բաւականին համով բան շուրս եկաւ Գուրգէ մեծ մասով աշէսի կեանքից առած աչ. նիւթերից մի օր մենք էլ մեր «Ռաջնէկէ աշէսը» կազմեմք:

Յրգասացներից ու գեղոնասացներից (բալլադա գրողներ) Շիլլերի և Գեթեի բանաստեղծութիւններից մի քանիսն են մանկական, Նոյնը պէտք է ասել նաև այլ շասական ու երկրորդական բանաստեղծների արտադրութեանց վերաբերմամբ: Իսկական մանկական բանաստեղծներ են Հ. Ֆ. Ֆալլէրսլէբն, գրա՛ջ Պոցցի և Հէրման Կլեպկէ: Գեղոնասացներից Գեթեի ու Շիլլերի հետ նշանաւոր են Բիւրգէր, Ուլանդ, Շւար, Լեհաու, Անաստազիուս Գրիւն, Ի. Գ. Ջաշլը, Ի. Ն. Ֆոզլ և Ա. Կոպիշ: Իսկ լեզենդաներ ու պարաբոլներ գրել են զլխաւորապէս Հերդէր, Կրուսմախէր, Սիմրոկ, Կնապ, Կոզէդարտն: Գէթէն էլ «Պայտն» է գրել:

Մեր գրականութեան մէջ իբրև առաջնակարգ մանկական բանաստեղծ Ալշայեանցն է համարոււմ, որ սակայն զարգացած ընթերցողին էլ բանաստեղծութիւններ է տուել: Նրա «Առ Ղեռնդ Ալիշանը», «Գանգաւորը», «Ճախարախը... մանկական չեն: Ով ընդհանրապէս բանաստեղծ չէ, մանկան համար էլ չի կարող գրել, որին սիրելի շառնալն աւելի էլ շուար է: Ալշայեանցն աւելի հակում ու սէր է ունեցել դէպի մանկական աշխարհը և նրա արձակ բանաստեղծութիւնների լաւագոյններն էլ այս կեանքի հետ են կապւած եղել: Եւ որ նոյն իսկ ընտիր քնարերգուն չի կարող անպարճաւ մանկական յաջող բանաստեղծութիւններ գրել, այդ երևոյթին իբրև ապացոյց կարող է ծառայել մեր գրականութեան մէջ էլ Ռ. Պատկանեանը: Նրա «Մանկական ոտանաւորների և երգերի» մէջ խառնապէս մի քանի տեսակ բան կայ: Գրքոյկի սկզբում շրւածները, որ ժողովրդի բերանից են առնւած՝ մանկական ու գոշտրիկ են, իսկ քնացածները՝ ոչ: Կան և այնպիսիները, որ աւելի սրախօսութիւն, հանելուկ են՝ քան բանաստեղծութիւն: Հեղինակածների վրայ համարեա առանց բացառութեան ծանրանում է խրատական տեղեկեցիան (միտումը), որ զրկում է նրանց ասորժալուր ու թեթեւ բնաւորութիւնից: Մի երկուսն էլ աւելի հասակաւորին վերաբերեալ բովանդակութիւն ունեն: Ալշայեանցի «Սրինգ հովականի» թէ՛ ժողովուրդի բերանից և թէ՛ հեղինակած երգերն ու ոտանաւորները մանկականի ձև ու բովանդակութիւն ունեն: Նա իր հեղինակածները շատ անգամ այնքան մօտեցնում է ժողովրդական արտադրութիւններին, որ կարծես թէ սահմաններն այլևս որոշ չես նշմարում:

Գրականութեան այս ճիւղն էլ աւելի մատչելի անելու համար՝ պէտք էր մանաւանդ Սլաւեանցիներ փոքրիկ ու էժանագին ժողովածուներով ընդանիքներում տարածել: Մանկական աշխարհում նրանց հասարակ արմատ արձակելուն շատ կարող էր նպաստել, եթէ պարտաւար եղանակներով էլ ձայնագրէին: Այսպիսի փորձեր արել են Հ. Եզնիկը և Դ. քահանայ Յովսէփեանը. վերջինս «Քնարիկ մանկական» ժողովածուով: Այս գիրքը, որ տասը տարի առաջ է հրատարակել, Կովկասում, որքան ինձ յայտնի է, քիչ է տարածւած: Երբեք, պարբերքը և աղօթքները, որ մեծ մասով ծանօթ են, մանկական բանաստեղծութեան պահանջներին հաւասարապէս բաւարարութիւն չեն տալիս. եղանակների ներդաշնակութիւնը կազմել է պ. Մ. Եկմալեանը, որ և կատարել է նրանց սրբագրութիւնը: Եղանակներն առնւած են եղել ժողովուրդի բերանից, այլ աղբիւրներից և մասամբ փոփոխութեան են ենթարկել: Իբրեւ շինծու և անբնական բանաստեղծութիւնների օրինակ կարող է ծառայել Ս. Դաւթեանի Պոլսում հրատարակած «Մանկական ոգնաւորները», որ անցեալ տարի գրախօսել եմ «Մուրճում»: Արեւմտեան հայերի գրականութեան մէջ, ինչպէս ինքը հեղինակն էլ յայտարարել էր, սա առանձին գրքոյկով առաջին անգամ հրատարակուողն էր: Նրանց դասագրքերում էլ կան շատ մանկական բանաստեղծութիւններ, բայց որքան որ յիշողութեանս մէջ մնացել են, շատ ճոռմաբանութիւն կայ նրանց մէջ. միայն ժողովրդի բերանից առնւածներն են համով հոյով, որոնց նշոյլները Դաւթեանի հրատարակածներից մի երկուսում միայն երևում են ¹⁾: Խօսելով մանկական բանաստեղծութիւնների ժողովածուների վրայ՝ յիշենք որ «Աղբիւրում» մի երկու երկուստարդ բանաստեղծներ յուսատու փորձեր արել են, օրինակ՝ Յովհ. Թումանեան, Գ. Ասուածատրեանց, Մ. Մամիկոնեանց, Զ. Բալուշեան: Այս առիթով նորից կարգացածս երեք տարեշրջանների համարներում առանձին տպագրութիւն գործից եմ վրայ վերջինիս բանաստեղծութիւններից «Մանկական պարերազմը», որ մի փոքրիկ պոէմա է, չարածճի ոգւով, հումորով ու թեթեւ ոճով գրւած: Փորձի համար վերադին այդքան կարգացածս էլ բաւական էր համոզւելու

¹⁾ Մի երկու հատ էլ առել է «Աղբիւր»ից ու մի այլ հեղինակից:

համար, թէ որքան կարևոր էր մի ձեռնհաս յանձնաժողով ընտրել, այս հանգէսի ոչ միայն չափական, այլ և արձակ գրեածքները զըման ենթարկելով հրատարակելու: Մինչև հիմա միայն մի քանի գրքոյկներ են արտատպւած: Մեր գրականութեան մանաւանդ մանկական ճիւղն այնքան աշքաւ է, որ պէտք է, որքան կարելի է, աւելի օգուտ քաղել արդէն արտադրւածներէց ընտիրները նորանոր տպագրութիւններով սերունդէսերունդ անցկացնել:

2. Դրամատիկական գրեածքներ: Խօսելով շեռահասներին վերաբերեալ բանաստեղծական գրեածքների մասին՝ լռութեան տալ չի կարելի թատերական գրականութիւնն ու ներկայացումները: Վերջինիս զանազան նպատակներով մանկական աշխարհում պատմական կեանք ունեցած լինելը և նրա շէմ յարուցած ուժեղ հոսանքն, ի հարկէ, այսօրեւ չի կարելի խնդրի առարկայ շինել: Բայց քանի որ այս խնդիրը կապ ունի ընթերցանութեան հարցի հետ, հարեանցի չիշտապակելու է: Դրամատիկական գրեածքի ձևը, որ գործող անձերի անունները շարունակ մէջ է բերում, տհաճելի է ոչ միայն պատանուն, այլ և զարգացած հասակաւորին: Այդ անունները կարարում են յարուցած մտքերի ու զգացումների հոսանքը: Այլ բան է, ի հարկէ, բեմի վրայ, ուր շերակատարների ներկայութիւնն ընդհակառակը մեծ հաճոյք է պարծառում, քանի որ երեւակայութեան գործը սաստիկ թեթեւալով՝ թոյլ է տալիս հանդիսատեսներին ներկայացող կեանքում աւելի խորասուզելու: Երբ ընթերցումը շատարանական է, նիւթերն աշակերտների մէջ բաժանելով, աւելի հեշտ է տպաւորութիւնը թատերականին մօտեցնել:

Դեռահասներին հասակաւորների հետ թափոն տանելը ոչ միայն աննպատակ, այլ և անմիտ բան է, որ կարող է կորստաբեր հետեանքներ ունենալ: Նրանք պէտք է հանդիսատես լինին իրանց շրջանից վեր առած երեւոյթներին և բարձրագոյն շատարանների աշակերտներին, որոնք ըստ ծրագրի անցնում են շատական պատմական դրամաները, անհրաժեշտ է յաճախել այս կարգի ներկայացումները: «Jugendschriften-Warte» թերթի անցեալ տարւայ չորրորդ համարը բաւականին մանրամասն տեղեկութիւններ է տալիս 8000 աշակերտների կեանքից, որոնք հանդիսատես են եղել «Թէլի», «Մինա Ֆոն Բարնհէլմի» և «Օրլէանի կոյսի» ներկայացումներին:

Ներկայացումներինց չեւոյց աշակերտների մէջ առաջացած հիանալի փոփոխութիւնների մասին պեղեկացնում են, որ նրանք բոլորովին յափշտակւած էին եղել, որ ոչ մի բան նրանց վրայ այնպիսի խոր ու մնացուն պաւորութիւն գործած էր եղել ինչպէս այս ներկայացումները: Նոյն դրամաները, որ այդ աշակերտներն արդէն 2—3 անգամ կարդացած ու վերլուծած էին եղել, ներկայացումից չեւոյց շատերը նորից ու նորից 4—5 անգամ կարդացին. ուղղակի իրար ձեռքից խլէ-խլէ էին անում գրքերը, ամբողջ հաւաքներ անգիր էին անում, ներկայացնում: Առաջ ընթերցանութեան ամենէին սէր չունեցողն անգամ՝ այնուհետեւ այդ բանին սիրահար էր դառնում... Գերմանիայում հետզհետէ պակասում է Հալլանդի՝ ընդ-դէմ ուսումնարանական ներկայացումներին յայտնած՝ խիստ կարծիքին (Շմիդի հանրագիրարանում) հետևողների թիւը, և Կոնստանտին և Ելլ ուրիշ առիթներով աշակերտական ու այլ ներկայացումներ պալու սովորութիւնն այժմ հետզհետէ նորից տարածոււմ է:

Ե. ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ռայնի մանկավարժական հանրագիրարանն ի միջի այլոց հետեւեալն է գրում—Դեռահասների պարբերական հանդէսների մասին. «Հետեւ չէ վրտնգը, երբ այդ պարբերական հրատարակութիւնները մանուկների համար այն լինեն, ինչ որ հասակաւորների համար ժամանակակից վիպական հանդէսները, որոնք մարդու միտքը ցրում ու նրան վաշրի վերոյ ընթացք են տալիս: Ընդհանրապէս մարդիկ շեկավարուում են հետեւեալ սկզբունքով. ով որ շատ տալ, մի բան կը տալ: Այսպէս՝ մի տեսութեամբ շատ անգամ ժողովածու են կազմում հետեւեալ տեսակների փշրանքները. վիպանման ու այլ պատմածքներ, զանազան տեսակ գիտական հաւաքներ, հանելուկներ ու սրանց հետ պարտաւորիչ պոստալիլը և այլն, ամեն բանից մի քիչ, իսկ ամբողջ և ոչ մի բան: Թէ՛ չի դառնում բաժիններ տալով երևակայութիւնը լարում են ու հիւանդ. կերպով գրգռում: Որպէս զի Դեռահասների ընթերցանութիւնը մոլորի ու զրացումների վրայ ծանրակշիռ ազդեցութիւն գործել կարողանայ, չպէտք է հատուկ կորներին կազմած լինի, այլ նա պէտք է որ ամբողջովին կապակցւած մտաւոր զանգւածներ ներկայացնէ... Եթէ Դեռահասների

պարբերական հանդէսները մեր շիտոշութեանց համապատասխան փոփոխութեան ենթարկւելու լինէին, այն ժամանակ մենք այլ ևս ոչ մի էական առարկութիւն նրանց նկատմամբ չէինք ունենալ. բայց այս շէպում էլ նրանք այլ ևս չէին լինիլ սովորական մտքով շեռահասների պարբերական հանդէսներ. նրանք հազիւ թէ շեռահասների գրեածքներից փարբեր բան կը լինէին։

Հետևաբար մե՛նք ինչ շիրք պէտք է բռնենք մեր միակ մանկական «Աշբիւրի» վերաբերմամբ։ Արժէք արդեօք պահպանել նրա գոյութիւնը։ Նա մեր մանկական աշխարհում այսպէս թէ այնպէս շարադրելով պուլ է նրան անփորձ գրիչների անմարս ու անճշակ մտւնդի հոյս նաև համով ու հոյով խորտիկներ։ Այդ հանդէսը անյոյ բանաստեղծների թւում ասպարէզ է բաց արել նաև յուսալի գրիչներին ու խրախուսել է նրանց։ Ինչո՞ւ չցանկալ ու չաշխատել, որ նա մեր աղքատիկ գրականութեան մէջ այսուհետև էլ շարադրէ։ Բայց պէտք է, որ նա կատարելագործւելով ոչ միայն նախկին բարձրութեանը հասնի, այլ և կեանքի նոր պահանջների հետ շառաջ ընթանայ։ Կարևոր և միանգամայն ամենաշիւրին բաներից մէկը, որ խմբագրութիւնն առժամանակ կարող էր անել այդ աշն է, որ պէտք է աշխարիլ, որքան հնարաւոր է, խոյս տալ ոչ միայն չափական այլ և արձակ ձևով յօդածները մանրիկ հալածներով մի քանի համարներում տպագրելուց։ «Աշբիւրի» մէջ կան շեռահասների գրականութեան զանազան ճիւղերից ընտիր գործեր, որ գրեածքիս շար հալածներում մափնացոյց արինք։ Արժէք, շար արժէք 2 — 5 կուպէկնոց գրքոյկներով քաշել ու հազարներով տարածել։

*
* *

Դեռահասների գրականութեան զանազան ճիւղերից (բացի զուր բելլեփրիտիկային վերաբերեալներից) մեզանում գոյութիւն ունեցող գրեածքներին վերաբերեալ համառօտ տեղեկագրութիւնս վերջացնելով՝ թէև չեմ ենթադրում, որ նա լիակատար լինի, սակայն կարծում եմ, որ շուրս մնացածները շար չեն լինելու։ Նիւթերս ցուցակագրել եմ ճշգրիտ մատենագիտութիւնից և Թիֆլիսի Կենտրոնական, Պոլսի Պալենց, Վիեննայի ու Վենետիկի գրավաճառանոց-

ների նորագոյն գրացուցակներին: Սրանցից զապ բաւականին զըր-
բեր էլ նրանց մէջ շնշանակաճններին են ձեռքս ընկել: Արդէն այս
տեղեկութիւններին՝ բեւեռարիստական ստւորագոյն ճիւղը զանց
առած երևում է, որ Կենտրոնական գրավաճառանոցը նոյն իսկ
արեւելեաններին հրատարակածները լիովին չի ամփոփում: Բայց
նրա գրացուցակում միշտ չայտարարւում է ի միջի աչլոց նաև հե-
տեւալը... Եամփոփած լինելով ամբողջ Ռուսահայոց, Երուսաղէմի
Ս. Յակովբեանց վանքի, Վենետիկի ու Վիեննայի և մասամբ Կ. Պո-
սի հայ հրատարակութիւնները, միջոց ունի լիակատար բաւակա-
նութիւն ասելու: Գրւածքիս վերջում յարելի գրացուցակից կիրևայ,
թէ որքան գրքեր կան, որ համարեա թէ անչափ են ֆնացել թէ ի
փնտս ընթերցողի և թէ թարգմանչի կամ աշխատասիրողի: Որքան
անկերպարան Դրութեան մէջ է մեզանում նմանաւանդ մասնաւոր
անձերի ձեռքով հրատարակւած գրքերի տարածման գործը: Այս
կարևորագոյն գործի կազմակերպութեան վերաբերեալ խորհրդածու-
թիւններս կր ներկայացնեմ իր տեղում: